

ותעל מרכבת התשבי בסערה
לרום הרקיע –
ותשב ממעל וארצה אלינו
את ביאליק הביאה.

בסופה ורעם
ה"צער וזעם"
יסלו, יפנו דרכיה,
ו"מגילת האש"
בתלתי להט
תשתזר, תסתלסל אחריה...¹

Velvl Chernin

Chais Center for Jewish Studies, Hebrew University of Jerusalem

**The Man Who Stood in the Breach in the Wall:
Hebrew Language in Shimon Frug's Poetry**

Abstract: The main languages of Shimon Shmuel (Semion) Frug's (1860–1916) poetry were Russian and Yiddish, but Hebrew occupied the central place in the cultural ideology of this prominent poet of the Jewish national revival. Shimon Frug wrote some of his last poems in Hebrew. These poems were published after his death. This article deals also with a probable original Hebrew poem by Shimon Frug written at the very beginning of his literary career. The most close connection of Frug with Hebrew language made him a natural successor of Yehuda Leib Gordon (1830–1892) and immediate predecessor of Haim Nachman Bialik (1871–1934) in the role of Jewish national poet when it seemed that the continuity of Hebrew poetry is broken.

¹ שירי פרוג, תל אביב, 1938, עמ' 209.

Возрожден язык священный
В красоте чарующей своей;
Вы — пророка чистое дыханье,
Вы — пророка вещие уста;
С вами - дней былых очарованье
И грядущий свет и теплота.
Слов библейских дивный жемчуг сея,
Совершайте чудо Елисея,
Чтоб народ, в недуге и тоске
Укрепленный силой исцеленья,
Песню жизни, песню возрожденья
Спел на возрожденном языке!...

(ברוכים תהיו לנצח אתם/ שבזמן העבדות וצרות/ הקימו לתחייה את שפת הקודש/ ביופיה הקסום./ אתם נשימתו הטהורה של הנביא/ אתם שפתי הנביא המנבאות/ אימכם - קסם של ימים-עברו/ ואור העתיד וחומו./ זרעו פנינים של דברי התנ"ך, חללו נס אלישע, / כדי שהעם הנתון בחולי ובגעגועים/ יתחזק בכוח המבריא/ וישיר את שיר החיים, שיר התקומה/ בשפה שקמה לתחייה!...)

פרוג אינו מתיימש מעתידו של עם ישראל אבל הוא עצמו אינו רואה עתיד ליצירתו האישית שלו. באופן פרדוקסאלי הוא שיצר ברוסית וביידיש שולל את השפות הללו כשפות העתיד היהודי. ברמה האידיאולוגית נתונות תקוותיו אך ורק לעברית. בשנים הראשונות של המאה הכ' כאשר התלהט הויכוח בין מצדדי היידיש לבין שוכרי העברית התנגד פרוג בחריפות לרעיון הכרזת היידיש כשפה יהודית לאומית. יוסף גדליה קלאוזנר שהוא בעצמו התנגד נחרצות לרעיון היידישיזם מדגיש את הפרט הזה מקורות חייו של פרוג:

"בויכוח על השפות לפרוג הרך, הרומנטי, הסנטימנטאלי הזה – אולי ליחיד מקרב כל אלה אשר כתבו לא באופן אקראי בז'רגון (ספרו "לידער און געדאנקען" תופס מקום די מכובד בספרות הז'רגון) היה את האומץ לכתוב ב"פריינד" היידישיסטי את המילים הנפלאות הבאות: 'אחד מהשניים: או שאנחנו אומה – אז הז'רגון איננו שפתנו הלאומית; או שמא הז'רגון הוא שפתנו הלאומית – אבל אז אין אנחנו אומה'. את המחשבה הזאת הוא ביטא ב"שיר הברבור" שלו – בשירו הרוסי האחרון אשר נדפס ב"יבֵרֵייִסְקאַָה ז'יִזֵן". את זה לא יכלו ה"יידישיסטים" לסלוח לו גם אחרי מותו...".¹

ואכן פרוג היה למלך העברים כשהוא עצמו יוצר בשפה הרוסית הנכרית ובשפת הגולה שהוא עצמו קורא לה "ז'רגון". מעמדו דו-משמעי זה מזכיר את מעמדו של המלך אגריפס מבית הורדוס. אמנם היה מצאצאי גרי אדום, אבל העם שהתגעגע למלך יהודי כלשהו קיבל את פניו בזרועות פתוחות באומרו: "אל תתירא, אגריפס, אחינו אתה, אחינו אתה, אחינו אתה".² אך קצרה הייתה מלכותו של אגריפס וחלומות העם על הגאולה הלאומית היו נתונים לבית דוד. ופרוג עצמו ללא היסוסים וקינאת-סופרים מכיר בגדולתו של חיים נחמן ביאליק. על ערש דווי, חדשים ספורים לפני מותו כתב פרוג את שיר ההכתרה העברי למשורר שירש לו:

¹ קלאוזנר, עמ' XX.

² מסכת סוטה, פרק ז', משנה ה'.

"לכבוד ידידי היקר המשורר לעמנו ה' ש. פרוג נ"י. ליבסטער און בעסטער משורר!"¹ (לכבוד ידידי היקר המשורר לעמנו מר ש. פרוג נ"י. האהוב והטוב מהמשוררים!).

אבל אפילו בשנת 1903 הייתה פנייתו זאת של שלום-עליכם אל פרוג במידה מסוימת כבר למליצה מנומסת. בשירת ישראל החלה לעלות קרנו של ביאליק. המשורר העברי הלאומי שלו חיכו הגיע. ופרוג קשר קשרי ידידות עם המשורר הצעיר. עוד בהיותו בפטרבורג בשנת 1908 הוא הקדיש שיר לביאליק. אחרי מעברו לאודיסה מצא את עצמו פרוג בחבורת סופרים יהודיים שכוללה בין השאר את מנדלי מוכר ספרים, שלום עליכם, ביאליק, רבניצקי, אנ-סקי, אחד העם.

ימי זוהרו של פרוג כבר היו מאחוריו. הוא עוד זוכה לכבוד אך זהו כבוד בזכות עברו. הוא עוד לא נשכח, הוא עוד יוצר אך למעשה מתחיל קמע-קמע להדחק לשוליים של הספרות. הוא עודנו חי, עודנו מחפש את דרכו, אבל מרה-שחורה חודרת ללבו הן בשל המשבר היצירתי הן בשל הידרדרות במצב בריאותו. הוא חושש משכחה. הוא שמח לכל סימן של התעניינות בו. אך פרוג עוד לא נכנע. ועד יומו האחרון נשאר הוא נאמן לרעיון התקומה הלאומית אשר אחד המרכיבים החשובים בה בעיניו היא השפה העברית. פרוג זכה לראות בימי חייו את תחילת תחייתה של השפה העברית כשפה חיה בארץ ישראל למרות שלא זכה לעלות ארצה. התלהבותו ממפגש עם ילד ארצישראלי הדובר עברית ביטא פרוג בשירו «Уста пророка» ("שפתי הנביא") הנושא הקדשה "לבוקי בן-יגלי".

בוקי בן יגלי היה שמו הספרותי של ידידו של פרוג יהודה לייב בנימין קצנלסון, סופר שכתב רוסית, יידיש ועברית ומשנת 1878 עבד בפטרבורג כרופא, אחד מעורכי קצנלסון סגן יו"ר האגודה של חובבי שפת עבר. אחרי ביקורו בארץ ישראל בשנת 1909 נהיה קצנלסון לתעמולן נלהב של רעיונות תחיית השפה העברית המדוברת. קובץ יצירותיו פורסם בשנת 1944 ע"י יעקב פיכמן. בשיר "שפתי הנביא" הכולל אלוזיה לסיפור מספר מלכים ב' על אלישע הנביא שהחזיר לחיים ילד מת כותב פרוג בין השאר:

С радостью великой слышу я
Снова звуки речи заповедной,
Слов библейских венценосный строй:
Жив Господь — и жив язык святой!

"בשמחה גדולה שומע אני/ שוב את צלילי הלשון העתיקה, / מבנה מוכתר של דברי התנ"ך: / חי השם וחיה שפת הקודש!"²
השיר מסתיים בברכה למחדשי השפה העברית ובתקווה לתקומה הלאומית:

Будьте ж вы вовек благословенны,
Кем в годину рабства и скорбей

¹ שלום עליכם, בריוו פון שלום-עליכם. 1879 - 1916. רעדאקטאָר אברהם ליס, בית שלום-עליכם - י. ל. פרוג-פארלאג, ת"א, תשנ"ה - 1995, עמ' 390.

² С. Г. Фруг, Стихи и проза, ספריית עלייה, ירושלים 1976, עמ' 60.

- ולשווא נחכה לאחר". אבל פרוג מחכה לבואו של משורר עברי חדש ולדבריו אלה יש להתייחס בתור מתפורה הבאה לבטא את תסכולו אך גם את עוצמת ציפיותיו.

לא רק פרוג אלא גם מבקרי ספרות לא ראו עוד יורש עברי ליל"ג. אפילו שש שנים מאוחר יותר כתב ראובן בריינין על תקוותו לביאת משורר עברי חדש שיחליף את פרוג בתפקידו של המשורר היהודי הלאומי:

"והשירה החדשה שאליה אנחנו מחכים, שאליה אנחנו צמאים - גם היא בוא תבוא, וכטל תחיה את עצמותינו היבשות. ואת השירה החדשה הזאת נשמע בשפת עבר, בשפת נביאינו וחזונינו".¹

יש להזכיר שאת הדברים הללו כתב בריינין בהקדמתו ל"שירי פרוג" בתרגום העברי מאת יעקב קפלן והם ביטאו במידה לא מבוטלת את דעתו של פרוג עצמו מאחר והוא השתתף בהכנת הספר. פרוג נשאר לבד בפסגה של שירת עם ישראל. פרוג לוקח על עצמו את התפקיד של המשורר הלאומי היהודי בל-כורחו. כמובן גם הוא לא היה נטול אמביציות אישיות אבל כאמן בעל אידיאולוגיה לאומית ברורה ולא שטחית הוא חיכה באמת ובתמים לבואו של יורש עברי. אחרי מותו של יל"ג נפרצה חומת השירה העברית ופרוג נעמד בפרץ.

מקובל לחשוב שיורשו של יל"ג היה חיים נחמן ביאליק, אך הירושה לא עברה אליו ישירות. בשנת 1892 פרסם ביאליק ב"הפרדס" הנערך ע"י י. ח. רבניצקי אך את השיר הראשון שלו "אל הציפור". שירו "אל האריה המת" על מות יהודה לייב גורדון" הופיע מאוחר יותר וניתן לראות בשיר זה השפעה לא רק מצד "משלי יהודה" מאת יל"ג אלא גם מצד "על קברו של יל"ג" מאת פרוג.

ביאליק הצעיר קורא את שירי פרוג ברוסית וביידיש. והוא מושפע מהם במידה רבה. יצחק בקון שהקדיש ספר שלם למקורות הפרוזודיה הביאליקאית מגיע למסקנה הבאה:

"פושקין ולרמונטוב לא יכלו למלא את מקומו של פרוג: הוא גם גאל את ביאליק מאיזו מועקת-מעמקים יצירתית וגם העניק לו את יסודות האמנות הפואטית, שרק בצירוף עם יידיש יכול היה לקלוט אותה. כי מלבד זאת, שרק ביידיש יכול היה ביאליק לחוש את המקצבים, הרי היו בשורותיו של פרוג מעורבות הרבה במילים עבריות (...) אין ספק, שפרוג היה אחד המעצבים של הריתמיקה הביאליקאית בראשית דרכו".²

וגם ביאליק עצמו רואה בפרוג את המשורר היהודי הלאומי שלרמתו הוא רק חולם להגיע. דווקא בשנת מותו של יל"ג כותב המשורר הצעיר מאודיסה לידידו פרידמן:

"זה רגע לפני כותבי המכתב הזה כיליתי לקרוא שירי פרוג (...) איש אשר כזה משורר יקרא! ... אחד מן המלאכים הקטנים, הזעירים... מה קטנת, מה שפלת, מה דלתי, מה מך ערכי!..."³

בשנים הראשונות של המאה הכ' עודנו נתפס פרוג בתור המשורר הלאומי היהודי ולא רק ברוסית אלא גם ביידיש. מעידה על כך בעקיפין בין השאר פנייתו של שלום עליכם אליו במכתב מ-15.7.1903 הקשור לפרסום אחד משיריו של פרוג ביידיש בקובץ שנוערך ע"י שלום עליכם:

¹ בריינין, עברית, עמ' XIV.

² יצחק בקון, עמ' 116. על השפעתו של פרוג על ביאליק ראה גם: מ. אונגערפלד, "שמעון פרוג און ח. נ. ביאליק", די גאָ לדענע קייט, גליון 57, 1966, עמ' 229 - 233.

³ כתבי ביאליק.

את התחושה שהתיקון הוא עדיין אפשרי ולשפה העברית וספרותה ישנו עתיד מבטא פרוג בהשוואה בין השפה העברית לבין ארז הלבנון. ארז הלבנון הוא לא רק סמל של כוח, שורשיות ויופי. הוא גם מתקשר בהקשר היהודי לתקווה לעתיד, בין השאר בזכות האמירה המופיעה בתהילים "כארז בלבנון ישגה" אשר עליהם חוזרים היהודים בתפילות בכל ערב שבת.

דווקא פרוג אשר בכי הוא כאילו כרטיס הביקור של כל יצירתו לועג בשירו "ארזי הלבנון" לבכיו של "הבן האובד". אומר יל"ג: "ושברנו גדול כים, אין גבול לקרץ, / נאקתנו עולה מקצות כל הארץ; / בין כל עם ולשון נרדפנו ענינו, / ובלשון כל עם ישמע בכינו". ופרוג למעשה חוזר על דבריו: "הו, אין לשון אשר בה/ הוא לא התחנן, לא בכה/ על בזיונו בן מאות שנים, / לא נאנח על גורלו המר". אבל מיד אחר כך מאשים פרוג את הבוכה והסובל: "שפת האבות, לשון הקודש, / שכחת, הו הבן האובד". פרוג אינו הולך על פי מצוותו של יל"ג: "אם יכל לא נוכל לעזר לצרה /- נקל חלינו בהאנחנו מרה". להיפך: הוא אכן כקריאת יל"ג אליו "מרים אפוא קולו קול חוצב להבות, / מכה בכנור והרעשו הלבבות", אבל במקום לרחם על הקרבן, פרוג למעשה מאשים אותו באי-עשייה באי-הגנת כבודו וקיומו היהודי. בכך מקדים שמעון שמואל פרוג את הפואמה המפורסמת "בעיר ההרעה" של חיים נחמן ביאליק והולך בדרך של משורר הזעם אשר נסללה כבר לפניו בספרות הרוסית, כדברי המשורר הרוסי נְקֶרְסוֹב «Он проповедовал любовь враждебным словом отрицанья» ("הוא הטיף לאהבה באמצעות מילת שלילה עוינת") אשר התפרסמו בשנת 1852 בשירו «Блажен незлобивый поэт» ("אשרי המשורר אשר אין בו זעם"). ושירי נקרסוב היו ללא צל של ספק מוכרים היטב לפרוג.

לאמירה האחרונה בדו-שיח הפיוטי בין יל"ג לבין פרוג היה שירו של בן השיח הצעיר «На могиле Л. О. Гордона» ("על קברו של יל"ג") אשר גם בו בולט נושא השפה העברית. בשנת 1892 נפטר בפטרבורג יהודה לייב גורדון. יחד איתו מתה השירה העברית של ההשכלה. יל"ג היה לסמל השירה העברית. יורש עברי לא היה לו. הוא עצמו ובני דורו לא ראו משורר עברי צעיר המסוגל לרשת אותו. לכן ירש לו פרוג אשר שירתו הרוסית הקנתה לו הכרה בתור משורר יהודי לאומי בעיני האליטה האינטלקטואלית היהודית ובעיני יל"ג עצמו ושירתו היידית הפכה אותו לאהוד בעיני המוני העם אשר בפיהם לא היו שגורות לא הרוסית ולא העברית. ודווקא כיורש שרואה את עצמו כשליח ציבור כותב פרוג את השיר "על קברו של יל"ג". שיר זה הינו מהותי להבנת עמדתו של פרוג בנוגע לתפקידו של יל"ג לא רק בספרות עם ישראל אלא גם בזאתו הלאומית של עם ישראל. למרות זאת עד כמה שידוע לי לא תורגם שיר זה לעברית.

בשיר "על קברו של יל"ג" ממשיך פרוג את הקו שהוא קבע בשירו "ארזי הלבנון". הוא רואה את היצירה בשפה העברית קודם כל ככלי לשימור השפה העברית שהיא "המעוז האחרון" של "העם שאיבד את מולדתו". טענתו של פרוג אינה נוסטלגית. לדעתו שימור השפה העברית והיצירה בה הינם כורח המציאות ודרישת החיים. פרוג לא הקפיד בקיום תר"ג המצוות אבל בפיו דברי התפילה "חדש ימינו כקדם" היו מלאי כוונה ושימשו כקריאה לפעולה. ושוב כמו ב"ארזי הלבנון" מאשים הוא בירידתה של קרן היצירה העברית לא את העולם הנכרי העוין אלא את עמו שלו ואת עצמו בתור שליח הציבור הזה.

הבית האחרון של השיר אומר בבירור שפרוג אינו רואה את עצמו כיורש ראו יל"ג מאחר ואין הוא יוצר בעברית אלא שאין יורש עברי בנמצא - "הסתלק אחד

ההשכלה, את מיעוט מספרם של המשכילים, את הנידוי בו הם נתונים בחברה היהודית הדתית האדוקה. הבעיות הללו כלל אינן מטרידות את פרוג. למעשה הוא עונה ליל"ג בשם דור ההמשך של המשכילים אשר את התנכרותו שלו לשפת עמו וליהדותו בכלל מבכה יל"ג. לכן בחלק השני של "ארזי הלבנון", בהאשימו את "ילדי העם האבודים" מדבר פרוג בגוף הראשון МЫ (אנחנו) ולא בגוף השני ВЫ (אתם) או אפילו השלישי ОНИ (הם). לפרוג ישנה תשובה ברורה לשאלה "למי אני עמל?". הרי הוא פונה לאותם בני ההשכלה אשר עבורם הפכה השפה הרוסית להיות שפת הקריאה העיקרית או לפחות המועדפת. והרי לך הטיפו המשכילים ויל"ג עצמו. אבל גם בכתבתו הרוסית שלו המוצדקת כל כך הן מהבחינה האידיאולוגית-השכלתית, הן מהבחינה המעשית, רואה פרוג משום חטא. השפה הרוסית עבורו היא רק כלי, אמנם שימושי וטוב לחיי היום-יום העכשוויים, אך מאותם כלים אשר פסולים בבניית בית המקדש.

בשירו המוקדש לפרוג קרא לו יל"ג: "שירה שיריך למשנאינו בלשונם, / ספר להם ענינו, ספר את זדונם; / מה-נטיף לעברים? הם ענים ידעו; / נטיף לעמים - יחרדו, ישמעו!" אך פרוג ב"ארזי הלבנון" אינו מקבל את קביעתו של יל"ג "מה נטיף לעברים? הם ענים ידעו". והוא פונה כלל לא "למשנאינו" (הנכרים) אלא ל"ילדי העם האבודים" (היהודים) ושר להם "בלשונם" ומספר להם גם "ענינו" וגם "זדונם". "אנחנו" ו"הם" במקרה זה חד הם.

השפה העברית מקבלת בשיר הרוסי "ארזי הלבנון" את המימד אשר חסר לה בשיר העברי "למי אני עמל?", מימד הסמל הלאומי. סמל זה לכאורה איננו כלי שימושי לחיי היום-יום כמו שהם נראים נכון לרגע הנתון, אך דווקא הוא הכלי הכשיר לבניית בית המקדש הנצחי של הקיום היהודי הלאומי.

ניתן לראות בפניה הנרגשת של פרוג אל "ילדי העם האובדים" מין סתימת גולל על שותפותם בקולקטיב הלאומי היהודי. הרי עוד מעט והם (אנחנו) לא יכלו (לא נוכל) לקרוא "אפילו את הכתובת העצובה (...)" על האבן הישנה של אותו קבר בו מצאה את מנוחתה אמנו, הן אמנו האישית, הן רחל אמנו. "ילדי העם האבודים" בהתנכרותם לשפה העברית עליה קובל פרוג כאילו אומרים: "מה העבודה הזאת לכם?" ועל ידי כך מוציאים את עצמם מן הכלל וכופרים בעיקר כדברי ההגדה של פסח. ואכן לעיתים קרובות אלה היו פני הדברים גם בדור ההמשך של המשכילים. כדברי יל"ג: "הנם הולכים קדימה שנה שנה. / מי ידע הגבול עד מתי? עד אנה? / אולי עד מקום - משם לא ישובו..." וכידוע, בשנות ה-80 של המאה ה'ט' היו רבים מבין האינטלקטואלים היהודיים הצעירים אשר עזבו את עמם באופן סופי ורשמי בהמרים את דתם.

אך הגולל אינו נסתם. את שם התואר הרוסי блудный אשר תרגמתי כ"אבוד" או "אובד" ניתן לתרגם גם כ"תועה". יתרה מזאת, בשפה הרוסית מתקשר שם התואר הזה ללא ספק ישירות דווקא לביטוי הנפוץ блудный сын ("הבן האובד") אשר מקורו באגדה הנוצרית הידועה על שובו של הבן האובד² (התועה). ובביטוי הזה משתמש פרוג בבית הראשון של החלק השני של "ארזי הלבנון". באגדה הנוצרית שב הבן האובד לחיק משפחתו ולזרועות אביו. ובכותבו "בלשונם", בשפה של העם הנוצרי משתמש המשורר היהודי למטרותיו שלו במוטיב הנוצרי המובהק אפילו בלי לשים לב על כך כי הרי זהו טיב החומר הלשוני ממנו הוא יוצר.

¹ דוגמא בולטת להטפה לטובת הפצת השפה הרוסית בקרב היהודים הינו שירו של יל"ג עצמו "הקיצה, עמי!" אשר נכתב בשנת 1862. בו אומר יל"ג: "היה עם משכיל ובלשונם שיחה". ראה: י.ל. גורדון, "שירי הגיון, משלים, שירי עלייה, הוצאת שוקן, ירושלים - תל-אביב, תשכ"ה, עמ' 4.

² הבשורה על פי לוקס פרק ט"ו.

אותנו לתקופות העתיקות של תולדותינו והמשרתת עוד כסמל האחדות והקרבה בין היהודים מכל קצוות כדור הארץ" הוא שולל מהשפה העברית את תפקידה כסמל הלאומיות היהודית או לפחות מבטא את הסכמתו לוותר על תפקידה זה של השפה העברית כשפה לאומית.

הסתירה הפנימית המובנית בעמדתו של יל"ג כלפי השפה העברית זועקת ממש לשמים. כמשורר עברי קשור ליל"ג לשפה העברית בכל נימי נשמתו, אך על פי עמדתו האידיאולוגית שפה זו הינה למעשה רק כלי ועתידה לפנות את המקום כאשר יופיע כלי זמין ונוח יותר. יל"ג אינו מוכן להודות בכך שללא אידיאולוגיה לאומית אין לשפה העברית עתיד. היא אמורה לעבור מן העולם יחד עם אותו דור המשכילים אשר רכש את הידע שלו בשפה העברית לא במוסדות החינוך הבניים על עקרונות ההשכלה אלא במוקדי החינוך היהודי המסורתי הדתי - בעיקר בישיבות.

ואין זה פלא שבסופו של דבר מגיע יל"ג לייאוש של ממש בנוגע לעתידה של השפה העברית ועתידה של יצירתו שלו בה כמו שזה הגיע לידי ביטוי באופן ממצא בשירו המפורסם "למי אני עמל?"¹ שנכתב ממש באותה שנת 1871 כאשר פורסם המאמר הנדון לעיל. בשורות האחרונים של השיר מעלה יל"ג את השאלה שאין לו ולבני דורו תשובה עליה: "הוי, מי יחוש עתידות, מי זה יודיעני/ אם לא האחרון במשוררי ציון הנני, / אם לא גם אתם הקוראים האחרונים?!". כדברי זאב ז'בוטינסקי שנאמרו בשנת 1910 דווקא בקשר ליל"ג ולשירו "למי אני עמל?": "כך עוד לעיני הדורות הראשונים של "המשכילים" התהפכו היוצרות: הרעיון הראשוני – להפנים תרבות זרה כדי אחר כך לפתח בכוח החדש את תרבותנו אנו – התדרדר לשאיפה לחסל את תרבותנו ולהיטמע ללא זכר בתרבות זרה..."²

שיר זה מאת יל"ג ושאלותיו שנשארו עומדות ותלויות ללא מענה הביאו לתגובה, אם כי לתגובה מאוחרת עד מאוד, מצד פרוג אשר כבר הוכתר על ידי יל"ג עצמו בתור יורשו. שני עשורים אחרי שנכתב השיר "למי אני עמל?", ממש ערב מותו של יל"ג הגיב פרוג על זעקת השבר הזאת בשירו שלו «Кедры Ливана» ("ארזי הלבנון")³. למרות חשיבותו הרעיונית, בראש ובראשונה במאבק למען שימורה ותחייתה של השפה העברית וספרותה, ומעלותיו היצירתיות, לא זכה שיר זה לתרגום עברי כלל (מכל מקום תרגום כזה אינו מצוי בשתי המהדורות העבריות של כתבי פרוג שתורגמו ע"י יעקב קפלן ואברהם לבנסון וכן לא מצאתי בין התרגומים הבודדים מפרי עטם של מחברים עבריים אחרים). ואכן מדובר בתגובה ישירה, בלתי-אמצעית על שירו של יל"ג. על כך מעידים באופן חד-משמעי הן ההקדשה «Л. О. Гордону» ("ליל"ג") הן המוטו המורכב משלוש השורות האחרונות של "למי אני עמל?" המצוטטות לעיל אשר בו פותח פרוג את "ארזי הלבנון" שלו. שורות אלו מובאות בכתביו הרוסיים של פרוג במקורן העברי ומלוות בתרגומן הרוסי מאת פרוג עצמו. השיר "ארזי הלבנון" בנוי משני חלקים אשר לכל אחד מהם משקל וחרוזה משלו. בחלק א' - אבבא, בחלק השני - אבאב.

השפה העברית וגורלה נמצאים במרכז העלילה של השיר. פרוג כואב את כאבו של יל"ג ובמידה מסוימת מזדהה איתו, אך בשירו זה הוא איננו תלמיד מול מורו ורבו. דרכו של יל"ג אינה דרכו של פרוג. יל"ג מבכה ב"למי אני עמל?" את אכזבתו מהישגי

¹ ראה: י. ל. גורדון, שירי הגיון, משלים, שירי עלילה, הוצאת שוקן, ירושלים - תל-אביב, תשכ"ה, עמ' 5 - 7.

² Владимир Жаботинский, «Речь в Обществе распространения просвещения между евреями в Одессе», Фельетоны, С.-Петербург, 1913, с. 22

³ ראה: פרוג, רוסי, כרך 2, עמ' 139 - 142.

ממהר להכריז שהשפה העברית איבדה את חשיבותה עבור יהודי רוסיה ושלספרות העברית אין כל תועלת וקרקע מעשית. נשמעות קריאות הן נגד הסופרים הן נגד תומכיהם ונגד העוזרים בעדם. התיאוריה המזיקה הזאת לצערי התחילה מהר לעבור למעשה ולרקום עור וגידים. הרצון בעיסוק בספרות העברית באופן חדש ומחושב שהתעורר תחילה אצל הנוער הלומד בזכות מאמציה של הספרות העברית החדשה, התחיל ככל הנראה להצטנן. על התלמידים היהודיים במוסדות החינוך הכלליים אין בכלל מה לדבר. משחררים אותם מגיל מוקדם מאוד מלימוד הספרים היהודיים או כמו שקוראים לזה המחנכים הנוצריים שלנו, מהחוקה היהודית. משה, דוד וישעיה צריכים לסגת לפני הומרוס, סופוקלס וורגיליוס. וישנם אבות כאלה שכדי להיות עקביים אין הם מראים לבניהם אפילו אלף-בית עברי. אבל זה עוד מילא. חניכי מוסדות החינוך הכלליים שואפים למטרות כאלה שלשם השגתן אין שום תועלת חומרית בשפה ובספרות העברית. אבל הצרה היא שהאדישות הזאת, הזלזול הבלתי נסלח הזה לכל דבר יהודי משתלט גם על חניכי המוסדות היהודיים שלנו, ערוגות הגידול של גאונו העתידיים של המדע היהודי-רוסי. רב או מחנך שסיים בהצטיינות את הקורס, הנואם ברוסית בעת הצורך וללא כל צורך ואף הכותב כל מיני מאמרים ברוסית, המרבה הוא לקרא בעברית? המבין הוא בספרות העברית? ישנם אף כאלה שאך בקושי יקראו כמה שורות בעברית, ולכתוב בעברית ללא שגיאות חמורות לא יכתבו אף שורה. הגדולה תהיה התועלת אשר פעילים כאלה שהקדישו את עצמם לחינוך העם היהודי ולבנייתו מחדש יביאו לעניינם?¹ והרי מדבר יל"ג על פירות ההשכלה ועל מוסדותיה. למשכיל המשוכנע כמוהו בתחילת שנות ה-70 של המאה ה-19 נחוץ היה לשם כך אומץ לב מוסרי לא מועט. אבל יל"ג אינו מסיק מהעובדות שהוא מביא את המסקנות המתבקשות. הוא עדיין דבק בעמדתם המסורתית של המשכילים בנוגע למעבר לשפת המדינה כערך בפני עצמו:

"דווקא לטובת הרוסיפיקציה הזאת שבה אנו כה חפצים ולטובת המדע הזה שלמענו אנו עמלים ככוחנו, לא נהסס להכריז את הדעה של שוחרי הקידמה הקיצוניים שלנו בנוגע לשפה והספרות העברית כמוטעית וכבלתי שקולה. אין בכוונתנו לנתח פה את המצב מזווית ראייה אידיאלית; לא נצביע על החיוניות שהשתמרה בשפה העברית עבור אלה ששולטים בה; לא נצביע עליה גם כעל החוליה היחידה המקשרת אותנו לתקופות העתיקות של תולדותינו והמשרתת עוד כסמל האחדות והקרבה בין היהודים מכל קצוות כדור הארץ. נדבר מזווית הראייה של החומריות הערומה. וכשאנו עומדים על הקרקע הזאת עלינו לומר שהידע בשפה העברית תמיד יישאר עבורנו מועיל באופן מעשי, דעת כתוב בעברית עדיין לא רק מועילה אלא גם נחוצה, והעדיין הזה ימשך לפחות עוד שני דורות ויתכן שאף מאה שנה. נסביר את עמדתנו. כל עוד המוני בית ישראל ברוסיה לא יקלטו סופית את השפה הרוסית, כל עוד לא נתחיל לא רק לדבר אלא גם לחשוב ברוסית, תישאר השפה העברית עבורנו הכלי היחידי להכרת האירועים העולמיים ויסודות ההשכלה; וכאשר יבוא הזמן המבורך בו אנו נדבר ונחשוב ברוסית, גם אז הידע בשפה העברית כמפתח לאוצרות המדע היהודי לא יאבד את חשיבותו המעשית."²

ובכן יל"ג, גדול המשוררים העבריים של ההשכלה משאיר לשפה העברית רק את התפקיד של כלי זמני. באמרו "לא נצביע עליה גם כעל החוליה היחידה המקשרת

¹ שם, עמ' 81 – 82.

² שם, עמ' 82 – 83.

של ארבעים שנה תהיה בם מן האפשר! ארבעים שנה חיי-צל, חיים כמו בחלום, והוא דובר יום ולילה בלשון אשר לא נתקשר עמה באורח פסיכולוגי ואשר רק באופן מיכני לבד השיג בה מין שלמות של אמן נפלא. בנוגע לתוכן דובר הוא את אשר מלא ימלא את הפסיכה שלו עד בלתי גבול, ובנוגע אל הצורה משתמש הוא בלשון שאינה לו סוף-סוף אלא מין צעצוע מלאכותי. והסתירה נעשית סתירה נצחית¹.

לכאורה, אליבא דפרישמן, פרוג היה אמור לבחור דווקא בעברית כשפת יצירתו ממש מתחילת דרכו. אז לא הייתה באה ה"הפסקה של ארבעים שנה" והסתירה בין התוכן לבין השפה בה הוא מגיע לידי ביטוי. אבל סתירה לא פחות חדה וכואבת בין התוכן לבין השפה בה הוא מגיע לידי ביטוי הייתה קיימת גם ביסודות הספרות העברית של ההשכלה אשר היא זאת שהביאה לתופעת פרוג ולתופעת הספרות היהודית-רוסית בכלל. כאן מן הראוי להזכיר שעוד בשנת 1871 כאשר שמעון שמואל פרוג הנער עדיין רכש ידע יסודי ברוסית במושבת הולדתו בוברובי קוט, פרסם יל"ג בכתב העת המשכילי «Еврейская библиотека» ("יבריסקאיה ביבליוטקה") מאמר רחב היקף בשם «Обзор современной еврейской литературы» (סקירת הספרות העברית בת זמננו)² אשר הוא עצמו כתב ברוסית צחה.

בין השאר נוגע יל"ג גם בשאלה אודות מעמדה של השפה העברית וחשיבותה. הוא משתדל להיות אובייקטיבי עד כמה שרק ניתן. הוא אינו מסתיר את העובדה שבגרמניה, מולדתה של ההשכלה היהודית, נתחסלה למעשה כליל הספרות העברית: "בזמננו הגיעה השפה העברית בגרמניה לשפל המדרגה. פרט לאישים דגולים מעטים הידע בשפה והספרות העברית היו שם דבר נדיר ביותר. ישנם אפילו רבנים שאינם יודעים לקרא בעברית"³.

אבל יל"ג אינו נכנס לניתוח של אותם תהליכים אשר הביאו למצב עגום זה ואף לא מצטער במיוחד על כך. הוא מסתפק בקביעת העובדה ש: "השפה העברית שנדחקה בגרמניה מהמדע, מבית הספר ולבסוף גם מבית הכנסת, מצאה לעצמה מקלט בארצות הסלאביות, קודם כל ברוסיה"⁴.

ומה הסיבה וההצדקה לכך אליבא דיל"ג? - "בגלל שכאן לא ידעו היהודים שפה ספרותית אחרת"⁵.

דהיינו, כל חשיבותה של השפה העברית היא חשיבות של כלי, חשיבות שימושית. ומאחר ויהודי גרמניה בדורו של יל"ג כולם ללא יוצא מן הכלל כבר שלטו היטב בשפה הגרמנית הספרותית לא נשאר כבר צורך בשפה העברית כשפת הספרות. לעומתם יהודי רוסיה בדורו של יל"ג עדיין לא שלטו ברובם הגדול לא בגרמנית ולא ברוסית ולכן ברוסיה בתקופה עליה מדובר עדיין הייתה נחוצה השפה העברית ככלי להעברת מידע.

ואמנם יל"ג מזהה גם בקרב יהדות רוסיה את הניצנים הראשונים של אותה התופעה אשר חיסלה את הספרות העברית בגרמניה: "הדור הצעיר של היהודים שזה לא מכבר התחיל לנסות את כוחו בשפה הרוסית

¹ דוד פרישמן, כרך 7. ורשה-ניו-יורק, תר"ק"א, 1931, עמ' פד'.

² Антология ивритской литературы. Еврейская библиотека, 1891, N 1. הציוטים יבואו בהמשך מתוך המהדורה: Антология ивритской литературы (אנתולוגיה של הספרות העברית במאות התשע-עשרה והעשרים). עורכות חמוטל בר-יוסף וזויה קופמן, מוסקבה, 2000.

³ שם, עמ' 79.

⁴ שם, שם.

⁵ שם, שם.

«Читано на юбилейном обеде, данном любителями библейского языка в С.-Петербурге поэту Л. О. Гордону, 29 октября 1881 г.»
("הוקרא בסעודת היובל אשר נערכה על ידי אוהבי שפת עבר בסנט-פטרבורג לכבוד המשורר יהודה לייב גורדון").

על פניו מדובר בשיר של משורר מתחיל את דרכו ונזקק לתמיכה ולחסות וזהו בעצם שיר הלל לגדול המשוררים העבריים של אותה תקופה ובעל השפעה אדירה בעולם היהודי הספרותי. אלא שכאן בהקשר הדיון על מקומה של השפה העברית ביצירתו של פרוג בתחילת דרכו הספרותית יש לשים לב לשורה אחת שלא תורגמה לעברית במדויק לא על ידי אברהם לבנסון ולא על ידי יעקב קפלן: «Дай слышать» «родные нам звуки». כך למשל מתרגם אברהם לבנסון: "שירת-ישראל לנו שירה!", אך מדויק יותר או קרוב יותר למקור יהיה לתרגם: "תן לנו לשמוע צלילי מולדת". יתרה מזאת: המילה הרוסית שבה משתמש פרוג ניתנת לפירוש במספר דרכים: "קשורים למולדתנו", "קשורים אלינו בקרבה משפחתית", "קרובים לנו". מכל מקום כוונתו של פרוג כאן לכך שעצם הצליל של המילה העברית באשר היא עברית הוא בעל ערך לאומי ולכן לשירה העברית שנציגה הבולט הוא יהודה לייב גורדון יש ערך שהוא מעבר לערך יצירתי-ספרותי גרידא.

שני השירים של פרוג - "חזונו של שאול" ו"אל המשורר" מציינים התחלה של מעין דו-שיח פיוטי בין שני המשוררים - יל"ג הזקן והמוכתר ושמעון שמואל פרוג אשר קרנו עולה זה עתה. חולפות פחות משלוש שנים מאז שפרוג בן ה-21 קרא באסיפת חברי האגודה של אוהבי שפת עבר את שיר ההלל שלו "אל המשורר" והמשורר, הוא יל"ג עונה לו בשיר "למשורר הצעיר, הסופר המהיר, השר שיר ה' בלשון נכר" שמעון שמואל פרוג¹. בשיר זה מכתיר אותו יל"ג כיוורשו על כס השירה היהודית באומרו:

עֲלֶה נְבִל אֲנֹכִי - אֶתָּה צִיץ פֶּרֶחַ,
יָבֵשׁ פְּחָרֶשׁ כְּחִי - אֶתָּה מְלֵא לֵחַ;
יוֹמֵי יִפְנֶה לְעָרְב, זְמַנְתִּי נִתְקַו -
בְּךָ חֲזוֹן נִלְעַר נִפְגָּשׁוּ נְשָׁקוּ.

כמו שניתן לראות מטקסט השיר, יל"ג עודנו מתייחס לספרות היהודית-רוסית במושגים הקלאסיים המשכיליים בתור כלי לשוני אשר באמצעותו ניתן לספר לרוב הנכרי על גורלו המר של העם היהודי ולהגיע להבנה עם הנכרים: "שירה שיִרֶיך למשנאינו בלשונם, / ספר להם ענינו, ספר את זדונם". יל"ג מתעלם למעשה מהתפקיד החדש הלאומי של הספרות היהודית-רוסית, מהעובדה שפרוג פונה בראש ובראשונה לא אל הנכרים אלא אל בני עמו המשכילים הצעירים אשר שפת קריאתם העיקרית היא רוסית ולא עברית ולכן הוא מסיים: "מה-נטִיף לְעֵבְרִים? הם עֵנִים יִדְעוּ! / נטִיף לעמים - יחרדו, ישמעו!"

פרוג בחר בשפה הרוסית כשפת יצירתו וקיבל על כך את ברכתו של יל"ג, גדול המשוררים העבריים בתקופתו. אבל פרישמן שהיה קשור לפרוג בקשרים יצירתיים וידידותיים במשך חייו ראה בדיעבד את בחירתו של פרוג ברוסית כשפת יצירתו העיקרית בתור סתירה כואבת. "הנה זאת היא הטרגדיה של חיי-המשורר, כי הפסקה

¹ ראה: כתבי יהודה לייב גורדון. שירה, הוצאת "דביר" תל אביב תש"ז, עמ' רצ"ו - רצ"ז.

משפות אחרות. היחסים בין פרוג לדוד פרישמן הם פרק מעניין בפני עצמו. פרישמן המבוגר מפרוג בשנה בלבד הכיר היטב את יצירתו והעריך אותה עד מאוד. זאת, למרות ההבדלים האידיאולוגיים (פרישמן לא קיבל, בניגוד לפרוג, את רעיונותיה של תנועת חיבת ציון) ולשוניים שבין שני המשוררים הללו (פרישמן, יליד לודז' שבפולין, העדיף לדבר גרמנית ואף כתב בשפה זו. רוסית הייתה עבורו השפה הרביעית במקרה הטוב, או אפילו החמישית - אחרי העברית, היידיש, הגרמנית והפולנית, למרות שהוא כמובן שלט בשפה הרוסית ואף תירגם לעברית מספר שירי אלכסנדר פושקין).

השפעת פרישמן על פרוג באה לידי ביטוי בין השאר בשיר «Идол»¹ ("צלם") המתאר את מרד אברהם אבינו נגד עבודת אלילים של אביו תרח. פרוג מצא לנכון להוסיף לשיר זה הערה: «Сюжет Давида Фришмана» ("העלילה מאת דוד פרישמן"), אם כי בשורה הבאה צוין: "בראשית רבא, ל"ח". פרישמן ופרוג חיו ויצרו בקרבה זה לזה בשתי תקופות: בתקופת הזוהר של פרוג, בשנים 1886—1888 כאשר פרישמן עבד במערכת העיתון העברי "היום" בסנקט-פטרבורג, ובימי האחרונים של פרוג כאשר פרישמן עבר עם משפחתו לאודיסה, בשנת 1915. דווקא לתקופה הזאת שייכים שבעת השירים העבריים של פרוג הידועים לנו.²

בהקשר של ההשערה שפרוג כתב עברית גם בצעירותו מעניינים במיוחד דברי דוד פרישמן לפיהם כל יצירתו הרוסית של פרוג הייתה בגדר "הפסקה של ארבעים שנה. שבה כתב פרוג רוסית"³. פרישמן ממשיך ואומר: "הדבר הספרותי הראשון, שכתב הנער פרוג, היה שיר בלשון יהודית. - כך הייתה תחילתו (...), הדבר האחרון, שכתב פרוג, היה שיר בעברית. כך היה סיומו..."⁴. אמנם לכאורה מעמיד פרישמן את שתי השפות היהודית - יידיש ("יהודית") ועברית כחטיבה אחת מול השפה הרוסית הנכרית. אין לכאורה להסיק ישירות מדבריו אלה של פרישמן שפרוג אכן כתב עברית בצעירותו. אבל במקרה כזה נשאלת השאלה: למה מציין פרישמן את השיר הראשון אשר פרוג כתב ביידיש (גם שיר זה אגב לא הגיע לידינו) ובה בעת מתעלם לחלוטין מהעובדה שמסוף שנות ה-80 של המאה היט' כתב פרוג לא רק ברוסית אלא גם ביידיש ותרם תרומה כה חשובה להתפתחותה של שירת היידיש בכללותה? הרי גם פרישמן עצמו התחיל לכתוב ולפרסם יצירותיו ביידיש באותה תקופה. לא יעלה על הדעת שהוא לא ידע על יצירתו היידיש של פרוג. לכן לדעתי יש מקום לספק בנוגע לקביעה לפיה התכוון פרישמן דווקא ליידיש באומרו "לשון יהודית". העדר "ה" הידיעה לפני המילה "יהודית" מאפשר לטעון שבכוונת פרישמן היה לציין שמדובר בשפה יהודית כלשהי (זאת הייתה יכולה להיות יידיש אבל גם עברית) ולא בשפה נכרית.

כך או אחרת אין ספק שמתחילת דרכו הספרותית דבק שמעון שמואל פרוג בשפה העברית ברמת האידיאולוגיה הלאומית והספרותית גם ביחד. דבקו זה הגיעה לידי ביטוי בשלב מוקדם של יצירתו בין השאר בשיר «Поэты». השיר קיים בשני תרגומים לעברית - "למשורר" מאת יעקב קפלן⁵ ו"אל משורר" מאת אברהם לבנסון⁶. השיר "אל משורר" היה מוקדש ליהודה לייב גורדון ואף הופיע ברוסית עם הערה:

¹ כאן ובהמשך ציטוטים מתוך שיריו הרוסיים של פרוג מובאים מתוך המהדורה השביעית של כתביו ברוסית (פרוג, רוסית).
² שיריו העבריים המקוריים מאת פרוג פורסמו על ידי אברהם לבנסון לצד תרגומיו משיריו הרוסיים במהדורה: שירי פרוג, תל אביב, 1938.
³ דוד פרישמן. כרך 7. ורשה -ניו-יורק, תרק"א, 1931, עמ' פד'.
⁴ שם, עמ' פג-פד'.
⁵ שירי פרוג. תרגם ברשות המחבר יעקב קאפלן, הוצאת "תושיה", וארשא, תרנ"ח, 1898, עמ' 180-182.
⁶ שירי פרוג, תל אביב, 1938, עמ' 82.

ומיכל מאת יל"ג¹. מהבחינה העלילתית נשאר פרוג נאמן למקור. את עלילת הקטע שתורגם מסכם יל"ג עצמו ב"פתשגן השיר" שלו בצורה הבאה: "שאל טרם לכתו למלחמה; פחדתו ומכשול לבו. לב האדם נביא הוא וחש עתידות. לפני בוא יומו שלח מלאכים קלים לשאל באורים ובנביאים. הוא יושב ומחכה עד בואם ותרדמה נופלת עליו. בחלומו יראה את ארצות החיים משכן תלאה ודאגה ואת בית המוות מנוחה שאננה, והנה הוא חפץ לבוא אל המנוחה, אך כוהני נוב המגואלים עוד בדמם יגדרו בעדו את דרך גן העדן"². פרוג פרסם את תרגומו ללא כל הסבר דוגמת זה שנתן יל"ג עצמו. נוצר רושם שפרוג התכוון קודם כל לקוראים שכבר הכירו את הפואמה של יל"ג בשפת המקור והיו מסוגלים להעריך את מעשהו כמתרגם.

ההשוואה בין הטקסט העברי של יהודה לייב גורדון לבין "חזון שאול" הרוסי מאת שמעון שמואל פרוג מראה שלפחות מהבחינה הצורנית הטקסט הרוסי של פרוג מרוחק מהטקסט העברי של יל"ג. אם ברמת העלילה נאמן פרוג לטקסט המקורי העברי של יל"ג, בשיטת החריזה אין הוא הולך אחר יל"ג. חריזתו של פרוג שהיא בעצם תולדה של מסורת השירה הרוסית בת זמנו עשירה יותר. מספיק להזכיר את העובדה שהשירה הרוסית בתקופה היא כבר מזמן השתמשה בשיטה הסילבו-טונית כאשר השירה העברית בכלל ושירתו של יל"ג בתוכה נשארה עדיין בעיקרה במסגרת השיטה הסילבית. מובן מאילו שאילו פרוג היה נצמד לשיטה המיושנת הזאת בתרגומו, היה נוצר רושם שזהו סגנון אנכרוניסטי והרושם האסטימי מהיצירה עצמה בגרסתה הרוסית היה נפגע עד מאוד. ניתן אף לטעון שבמקרה של "חזון שאול" מדובר למעשה ביצירה עצמאית למחצה של פרוג שנכתבה "לפי מוטיבים" מתוך הפואמה של יל"ג. למרות שניתן לדבר על עצמאות מסוימת של "חזון שאול" נתפס הוא בכל זאת דווקא כתרגום מיל"ג ואף מתרגם עברי מאוחר לא לקח על עצמו לתרגם את יהודה לייב גורדון חזרה לעברית. זאת בניגוד למה שקרה עם השיר "גולים". ואמנם פרוג עצמו הקפיד להפריד בין תרגומים לבין שיריו שלו אשר נכתבו ברוסית על פי התרשמותו מיצירותיהם של משוררים אחרים שכתבו בעברית או בגרמנית. כך לדוגמה הוא מציין ליד השיר «Последний раздел» ("החלוקה האחרונה") לא רק с немецкого ("מגרמנית") אלא גם את שם המשורר היהודי-אוסטרי Bernhard Löwenstein (ברנהרד לבנשטיין) ואת שם ספרו "Jüdische Klunge" ("צליל יהודי") ממנו נלקח השיר שתורגם.

וגם במקרה של "חזון שאול" מבחינתו של פרוג עצמו אכן מדובר בתרגום יצירת יל"ג ולא ביצירה עצמאית משלו. יחד עם זאת דווקא מתרגום זה מהשפה העברית מתחיל פרוג את דרכו בשירה האפית בנושאים התנכיים אשר הביאוהו תוך מספר שנים לשיא התהילה. יוסף גדליה קלוזנר מזכיר את שמו של יהודה לייב גורדון בין אלה אשר קדמו לפרוג בסוגת השירה האפית-תנכית ומציין תוך כדי כך שבכלל ביצירות בסוגה הזו נוצר הרושם ששמעון שמואל פרוג «как бы переводит с еврейского» ("כאילו מתרגם מעברית")³.

דווקא הסגנון הנעלה התנכי של שירתו האפית של פרוג הגובל לעיתים קרובות במה שניתן להגדיר כ"מליצה רוסית" קירב אל שירת פרוג את דוד פרישמן הידוע בסגנון הארכאי במכוון של חלק ניכר מיצירותיו העבריות וכן של תרגומו לעברית

¹ ראה, כתבי יהודה לייב גורדון, שירה, הוצאת "דביר", ת"א, 1959, עמ' עו' - עז'.

² שם, עמ' נו'.

³ И. Г. Клаузнер, «Эолова арфа», С. Г. Фруг, Полное собрание сочинений, Издание 7е, Одесса. 1916, с. X (בהמשך - קלאוזנר).

דווקא בשיר שנכתב על ידי פרוג עצמו במקור בעברית ותורגם מאוחר יותר על ידו לרוסית. המסקנה הזאת מתבקשת מאחר ובניגוד למקובל בעיתונות היהודית-רוסית של אותה תקופה ולמנהגו של פרוג עצמו הוא כלל אינו מזכיר במקרה זה את שמו של מחבר המקור העברי אם כי מקפיד לציין שמדובר בתרגום מעברית לא רק בפרסום הראשון ב"ווסכוד" אלא גם בכל המהדורות המאוחרות של כתביו. אבל המקור העברי של אותו שיר לא פורסם מעולם וכן שמו של מחברו לא הוזכר אף פעם. בהקשר זה כדאי לציין שפרוג עצמו לא פרסם גם את שיריו העבריים המאוחרים והם פורסמו רק אחרי מותו. אמנם את השירים המאוחרים הללו כתב הוא על ערש דווי וסביר להניח שלא היה בכוחו אז להתעסק בצורה כלשהי בענייני פרסום. אלא שניתן לשער שהייתה גם סיבה נוספת לאי-פרסום השירים העבריים הללו ביוזמת המחבר עצמו. נדמה שבמקרה של הגרסה העברית המשוערת של השיר "גולים" זאת הייתה הסיבה היחידה והיא הייתה טמונה באי-שביעות רצונו של פרוג מרמת השפה העברית שלו ומיכולתו לבטא את עצמו בשפה זאת. המשורר חש שבניגוד לשיריו ברוסית (ומאוחר יותר גם ביידיש) הוא אינו מיצה את כישורו בעברית ולכן נמנע מלפרסם את יצירותיו המקוריות בשפה זו.

מסקנתי לפיה הגרסה הרוסית של השיר "גולים" הינו תרגום עצמי ממקור עברי אשר לא הגיע לידינו מתחזקת על ידי העובדה שיעקב קפלן אשר תרגם את שירי פרוג לעברית עוד בימי חייו ובאישורו של המחבר לא כלל במהדורה את השיר עליו מדובר. לעומת זאת אברהם לבנסון אשר פרסם תרגום חדש (בהברה הספרדית) של שירי פרוג שני עשורים אחרי מותו של המשורר כלל במהדורתו תרגום עברי משלו של השיר "גולים" והשמיט תוך כדי כך את הערת המחבר "מעברית"¹ כי הרי במקרה זה הוא עשה תרגום מתרגום לשפת המקור וההערה "מעברית" הייתה נראית חסרת טעם לחלוטין. אין ביכולתנו לשפוט על טיבו של המקור העברי הראשוני אשר נכתב לפי השערתו על ידי פרוג עצמו, אבל תרגומו העברי של אברהם לבנסון די קרוב לגרסה הרוסית של השיר הן מבחינת התוכן והן מבחינת הצורה.

מבחינה הצורנית יש לציין ששיטת החריזה בתרגומו של אברהם לבנסון זהה למערכת החרוזים הרוסית של פרוג אם כי גרסתו של פרוג עשירה ובטוחה יותר. אם נניח שבגרסה הרוסית הזאת הוא ניסה לשמר לא רק את התוכן אלא גם את צורת המקור העברי המשוער אשר לא הגיע לידינו, יש לציין שהפרוזודיה (כוריי בעל ארבע חוליות) והחריזה הנשית של שיר זה מתאימה למלרע הרבה יותר מאשר למלעיל וכמובן אין צל של ספק שפרוג בניגוד ללבנסון היה יכול לכתוב שירה עברית במאה היט' אך ורק במילרע.

אך עדיין יכולה לבוא הטענה לפיה העדר שמו של מחבר המקור העברי המשוער של השיר "גולים" אינו מצביע בהכרח על כך שהמחבר היה פרוג עצמו אלא מוסבר על ידי סיבות אחרות כלשהן. אך הטענה הזאת אינה מסתדרת עם העובדה שהמשורר אכן ציין את שמות המחברים במקרים האחרים בהם היה מדובר בתרגום שנעשה על ידו לרוסית. כך, למשל, הוא מוסיף לשירו האפי «Видение Саула» ("חזון שאול") הערה על כך שהשיר הינו בעצם תרגום של קטע מן הפואמה "דוד ומיכל" אשר נכתבה בעברית על ידי יהודה לייב גורדון.²

ואכן מדובר בתרגום של קטע מתוך "השיר השמיני" של הפואמה "אהבת דוד

¹ שירי שמעון שמואל פרוג, ת"א, תש"א, עמ' 79.

² ראה: Босход, N 11, 1881, cc. 167-168.

ביידיש וכן אצל מבקרים יהודיים שכתבו ברוסית ובעברית בימי חייו ומיד אחרי מותו כמורכבת משני חלקים לשוניים שונים אשר אחד מהם "גבוה" והשני "נמוך".
דו-לשוניות יצירתית אשר במסגרתה נתפסה יידיש כמרכיב "נמוך" אולטימטיבי הייתה לנורמה עבור אנשי ההשכלה במאה ה-19. והרי על ברכי ההשכלה חונך פרוג שלמד בבית ספר ממשלתי ליהודים. בית ספר זה היה אמור לקרב למודרניות ולשפה הרוסית על חשבון הלמדנות היהודית המסורתית ולשון הקודש את ילדי המושבה היהודית החקלאית בבורובי קוט (פלך חרסון) בה נולד המשורר. לכן אין זה פלא שבתור שפה "גבוהה" של שירתו בחר פרוג דווקא ברוסית ולא בעברית כמו רוב קודמיו ובני דורו. ובכל זאת גם לשפה העברית היה מקום משלה בשירתו של פרוג. ומין הראוי לנסות ולהבין מה הוא מקומה ותפקידה של השפה העברית ביצירתו של משורר תקומתו הלאומית.
פרוג התחיל את הקריירה הספרותית שלו דווקא מהסוגות "הגבוהות". ואין מאן דפליג לגבי העובדה שהמשורר הצעיר שמעון שמואל פרוג בחר דווקא ברוסית כשפת יצירתו העיקרית. הבחירה ברוסית הייתה אכן נגזרת קודם כל מהחינוך אשר קיבל פרוג ומהאידיאולוגיה של הרוסיפיקציה אשר שלטה בימי צעירותו בחוגי המשכילים היהודיים ברוסיה. אלא שמלבד הסיבות האידיאולוגיות היה בבחירתו זאת גם גוון יצירתי-ספרותי ומעשי גרידא: בבוחרו ברוסית קיבל פרוג את האפשרות להתבסס ביצירתו האישית על המסורת העשירה והמפותחת של השירה הרוסית אשר הגיעה כבר בתחילת המאה ה-19 להישגים טכניים ויצירתיים אדירים, בין השאר גם בסוגות "הגבוהות", ויש להודות בכך ששירת ההשכלה העברית לא הגיעה לשלמות כזאת. והרי פרוג כמו כל היהודים המשכילים הרוסיים מבני דורו הכיר היטב ובשפת המקור את שירתם של אלכסנדר פושקין, מיכאיל לרמונטוב ומשוררים רוסיים נוספים אשר בזמנו כבר נתפסו כקלסיקנים.

יחד עם זאת אין להתעלם מהעובדה שבבחירתו הלשונית הזאת של פרוג הייתה משום סתירה לתוכן האידיאולוגי הלאומי של שירתו שלו כי הרי מתחילת דרכו הוא לא השתייך למחנה האידיאולוגי של האסימילטורים. לכן הטעמים לבחירה ברוסית כשפת היצירה במקרה של פרוג היו ספרותיים-יצירתיים ומעשיים גרידא ולא אידיאולוגיים כמו שזה היה עם רוב קודמיו בספרות היהודית-רוסית של ההשכלה. הטעמים המעשיים העיקריים, אשר גרמו לכך שפרוג בחר ברוסית ולא בעברית, היו שניים:

א. בסוף שנות ה-70 של המאה ה-19 כבר היה קיים ציבור משכילים יהודיים לא מבוטל בעל השפעה (קודם כל צעירים) אשר העדיפו לקרוא דווקא ברוסית או אפילו כלל לא קראו בעברית.

ב. שליטתו של פרוג בשפה העברית הייתה רחוקה משלמות כי הרי הוא לא קיבל השכלה ישיבתית כמו שקיבל רובם המכריע של המחברים העבריים דאז. אך האם על סמך זה מוצדק היה לטעון בהחלטיות שפרוג כלל לא ניסה את כוחו בשירה העברית בתחילת הקריירה הספרותית שלו? אף-על-פי שאין בידינו שירים שנכתבו על ידו בעברית בתקופה ההיא, יש מקום להשערה שפרוג אכן ניסה לכתוב שירים בעברית גם אז, בסוף שנות ה-70 - תחילת שנות ה-80. ויתכן אף עוד בטרם התפרסם כמשורר ברוסית.

בין שיריו המוקדמים הרוסיים של פרוג מוצאים אנו שיר אחד בשם "גולים" («Изгнанники») אשר פורסם בסוף שנת 1882 והיה מלווה בהערה קצרה: c древнееврейского (מעברית)¹. לדעתי יש מקום למסקנה שבמקרה זה מדובר

¹ ראה: Восход, N 9-10, c. 248-250

ובשתי לשונותיו הללו אשר אחת מהן (רוסית) נתפסה כ"גבוהה" והשנייה (יידיש) כ"נמוכה"¹ היה פרוג לזמיר של חיבת ציון.² ככזה נשאר הוא בתולדות ספרותנו הלאומית. את מקומו בשירת חיבת ציון ניתן לסכם בדבריו של חוקר ועורך נודע של ספרות היידיש שמואל רוז'נסקי: "באופן אינטואיטיבי הוא נהיה למבשר הפיזי של שנת 1897..."³ כאשר הכוונה היא לקונגרס הציוני הראשון.

שנים אחרי מותו של המשורר כתב ההיסטוריון ומבקר הספרות שמעון דובנוב שהיה ידו האישית של פרוג: "בני העשורים המאוחרים יותר פשוט אינם יכולים לדמיין לעצמם איזו התרגשות נפשית עמוקה עוררו בשנים הראשונות של התקופה הפאטאלית ההיא האגדות האקטואליות שלו, המוטיבים התנכיים שלו, הפואמות ההיסטוריות שלו"⁴.

קמעא קמעא, עם הליכתם של בני דורו של פרוג אשר כה העריכו את יצירתו החל שמו להישכח. ואמנם גם בדורות המאוחרים זכתה תרומתו לשירת עם ישראל להערכה גדולה בקרב היסטוריונים של הספרות. נחום בער מינקוב, מבקר ספרות מודרניסטי שהשתייך לקבוצה האמריקנית-יהודית הספרותית "אין זין" ראה בפרוג את משורר היידיש הראשון במובן המודרני. לטענתו של מינקוב, "מיטב מחברי החרוזים בזמנו היו בסך הכל בעלי מלאכה פרימיטיביים ללא התפתחות פיזית כלשהי ולעיתים אף מחברים מגמתיים של פרוזה בחרוזים"⁵. יעקב בירנבוים, עורך "לכסיקון ספרות היידיש" לא תקף בניגוד למינקוב את משוררי היידיש בני דורו של פרוג אלא הגדיל בשבחים לפרוג עצמו: "פרוג עשה בשירת היידיש מעשה בראשית בעזבו את המוכן (השירה בשפה הרוסית – ו.ו. ט.) ובבואו ללטש ולעצב מחדש סגנון – במסגרת שירה אשר כלל לא ידעה מודרניזם מהו" וכו' וכו'.⁶

יחד עם זאת יש לציין שיצירתו של פרוג זכתה בעשורים שאחרי מותו לתשומת לב בעיקר מצד אלה שעסקו בספרות היידיש. בשל לאומיותו היהודית המובהקת הוא נמחק למעשה כליל מהספרות הרוסית בשנות המשטר הסובייטי והתעניינות מחודשת ביצירתו הרוסית חלה רק במקביל להתעוררות הלאומית של יהדות ברית המועצות⁷ ועם העלייה ההמונית של יהודים דוברי רוסית ארצה. בדרך כלל חוקרים דוברי רוסית בני העידן החדש עוסקים ביצירתו הרוסית של פרוג במנותק מיצירתו היידידת⁸. לאומת זאת מופיעה יצירתו של פרוג אצל חוקרים ומבקרי ספרות הכותבים

¹ על מאפייני הדו-לשוניות הרוסית-יידידת ביצירתו של פרוג ראה: זאב (ולוול) טשרנין, "שמעון שמואל פרוג בין רוסית ליידיש", חוליות 6, אוניברסיטת חיפה, סתיו 2000, עמ' 99 – 114.

² ראה, למשל, את הפרק "שמעון שמואל פרוג וחיבת ציון" בעבודת הדוקטורט של מרים קצ'נסקי "יידיש וחיבת ציון. יחסי גומלין", The Jewish Theological Seminary of America, אוגוסט 1999, עמ' 232 – 241.

³ שמואל ראזשאנסקי, "ש.פרוג – אויף די שיידוועגן", שמעון שמואל פרוג, אויסגעקליבענע שריפטן, בוענאגס-איירעס, 1972/תשל"ג, עמ' 14.

⁴ שמעון דובנאוו, פון זשאראגאוו צו יידיש, וילנה, 1929, עמ' 143 – 144.

⁵ נחום בער מינקאוו, "איז ש. פרוג געווען אין רוסיש אַ גרויסער דיכטער און אין יידיש אַן עפיגאָן?", יידישע קלאַסיקער פאַ עטן, ניו-יורק, 1937, עמ' 9.

⁶ יעקב בירענבוים, "שמעון שמואל פרוג", לעקסיקאָן פון דער נייער יידישער ליטעראַטור, ניו-יורק, 1968, כרך 7, עמ' 452.

⁷ בשנת 1976 פריסמה "ספריית עלייה" הוצאה ישראלית שעסקה במשך שנים רבות בהפצת יצירות הספרות היהודית והישראלית בקרב יהודים דוברי רוסית ספר פרוג, Стихи и проза С. Г. Фруг, מיבחר יצירותיו בשירה ובפרוזה. מאוחר יותר נכללו שיריו של פרוג באנתולוגיות של שירה בעלת תכנים יהודיים לאומיים אשר יצאו לאור בברית המועצות לשעבר. ראה, למשל, Менора. Еврейские мотивы в русской поэзии (מנורה. מוטיבים יהודיים בשירה הרוסית), האוניברסיטה היהודית במוסקבה, 1993.

⁸ ראה, למשל, את מאמרה של גלי פורטנוב «Еврейский поэт России» («משורר יהודי של רוסיה») שהופיע כהקדמה לספר פרוזה רוסית מאת שמעון שמואל פרוג שהיא ערכה C. Г. Фруг, Иудейская смоковница. Избранная проза (ש.פרוג, התאנה היהודית. הפרוזה הנבחרת), האוניברסיטה העברית בירושלים, 1995, עמ' 5 – 32.

Velvl Chernin

וועלוול טשרנין (האוניברסיטה העברית בירושלים)

האיש אשר עמד בפרץ:

שפת העבר ביצירתו של שמעון שמואל פרוג

מאז תחילת שנות ה-80 של המאה היט' ועד סוף ימיו היה שמעון שמואל פרוג (1860–1916) נחשב לגדול המשוררים היהודיים אשר כתבו בשפה הרוסית. כך תיאר את מעמדו של פרוג בספרות עם ישראל התלת-לשוניות (עברית, יידיש ורוסית) המשורר העברי שאל טשרניחובסקי בכותבו את הערך "הספרות היהודית-רוסית" עבור האנציקלופדיה היהודית בשפה הרוסית אשר יצאה לאור ב-16 כרכים בשנים שלפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה: "איש מהכותבים ברוסית עבור יהודים לא זכה לפופולריות כזאת ולהערכה כזאת בקרב הקוראים כמו פרוג. תחת ההשפעה של שירת פרוג חונך הדור הצעיר של הסופרים הכותבים בעברית וביידיש. דור שלם למד מפרוג לאהוב כל דבר יהודי, לסבול ולשמוח יחד עם המוני העם"¹.

מסוף שנות ה-80 נהיה פרוג במקביל גם לאבי שירת היידיש החדשה כאשר הצליח לגלם ולהשריש בלשון של המוני בית ישראל של אותה תקופה את המאפיינים האסטטיים והטכניים של השירה הרוסית בהם את החריזה הסילבו-טונית. ישראל צינברג ההיסטוריון המפורסם של ספרות עם ישראל טען בכותבו את הערך "שמעון פרוג" עבור אותה האנציקלופדיה היהודית בשפה הרוסית שהזכרה לעיל בהחלטיות בנוגע למקומו של פרוג בתולדות שירת היידיש: "המשוררים שקדמו לו, מ. גורדון וא. גולדפדן, חיקו את הסגנון העממי, ושיריהם הקרובים מאוד בפרימיטיוויות הצורנית שלהם לשירי העם, היוו שלב מעבר משירי העם ליצירה פואטית אינדיווידואלית. מבחינה כרונולוגית היה פרוג המשורר היידי הראשון בעל אינדיווידואליות בולטת; הוא העניק לשיר היידי את היופי ואת נעימות-הצלילים שכמותם לא היו לפניו"². השפעתו של פרוג, ובמיוחד השפעת יצירתו ביידיש ניכרת גם בשירתו של חיים נחמן ביאליק³.

¹ ראה את המקור הרוסי: С. Черниковский, «Русско-еврейская литература», Еврейская Энциклопедия, т. XV, с. 458.

² ראה את המקור הרוסי: С. Г. Фруг, «С. Г. Фруг», Еврейская Энциклопедия, т. X, сс. 289–290.

³ ראה: את הפרק "פרוג והסיומת הדקטילית אצל ביאליק" בספרו של יצחק בקון "הפרוסודיה של שירת ביאליק", אוניברסיטת בן גוריון, באר-שבע, 1983, עמ' 104 – 126.